
Тарас Шевченко в контексті європейської культури

Світлана Паламар,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Стаття присвячена розгляду актуальної багатоаспектної проблеми взаємозв'язків Т. Шевченка і європейської культури, зокрема аспекту європейського мистецтва в житті і творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: європейське мистецтво, світова культура, поетичний талант, малярське обдарування, естетична культура, Т. Шевченко.

Література здавна допомагала українцям відкрити європейський світ. Завдяки їй вони ставали ближчими і зрозумілішими Європі. Україна, її історія, народ приваблювали, зачаровували класиків європейських літератур. Для наближення Європи до українців багато зробили вітчизняні письменники. Ці взаємозустрічні процеси сприяли вплетенню українського письменства в європейський культурний контекст, формуванню багатоаспектного культурного явища – українського літературного європеїзму.

Взаємозв'язки української літератури з літературами інших народів – актуальна проблема вітчизняного порівняльного літературознавства. Дослідження їх допомагає окреслити місце українського письменства серед інших культур світу.

Кінець XVIII–початок XIX ст. – один із найскладніших періодів у розвитку та становленні української літератури, тому, як відзначав М. Драгоманов, вчасною була поява нових україномовних перекладів всесвітньо відомих творів, бо вони засвідчували, що «українська мова стосовно багатства, витонченості і гнучкості форм не поступається перед жодною з сучасних літературних мов слов'янства і ні в якому разі не бідна на поняття, щоб нею важко було передати глибину філософських думок і живописати високохудожні образи» [1].

Тема «Т. Шевченко і світова культура» – багатоас-

пектна, найголовніші з них: світова культура (література, мистецтво) в житті і творчості поета; співвідношення між спадщиною Т. Шевченка й мистецькими явищами в різних національних культурах; переклади, критичне сприйняття, творче освоєння мистецького доробку поета і живописця поза національними кордонами [2].

Перелік імен, які згадає Шевченко у власній творчості, засвідчує не тільки його широкі знання світової літератури, а й неабияке зацікавлення найрізноманітнішими галузями мистецтва, науки, культури. Часто він посилається на імена філософів усіх часів. Так, у творах «Капітанша», «Художник», «N. N.», «О, думи мої» неодноразово згадано давньогрецького мудреця Сократа, німецького філософа Канта («Тризна», «Прогулка с удовольствием и не без морали»), вченого Галілея («Тризна», «І Архімед, і Галілей...»), німецького географа, природознавця О. Гумбольдта.

Часто подибуємо у різних творах Шевченка імена митців, з якими він був знайомий або захоплювався їхнім високим мистецтвом. Це, зокрема, видатні композитори: О. Даргомижський, М. Балакірев, К. Вільбуа, В. Стасов, М. Мусоргський. Товаришував Т. Шевченко з С. Гулаком-Артемовським, Й. Петровим, зустрічався з М. Глінкою, слухав опери західноєвропейських композиторів Росії, Мейєрбера, Обера, високо цінував творчу

та виконавську майстерність В. Белліні, Дж. Верді, В.-А. Моцарта, Н. Паганіні, Ф. Шопена, Ф. Шуберта.

Повість «Музикант» засвідчує не лише широку обізнаність Т. Шевченка зі світовою музичною культурою, але й його високу оцінку творчості видатних митців. Є припущення, що Т. Шевченко був присутній на концертах угорського композитора, піаніста, диригента, автора симфонії «Мазепа» Ф. Ліста, який тричі гастролював в Україні. «Божественною» називав Шевченко музику австрійського композитора К.-М. фон Вебера, про яку згадує у повістях «Музикант», «Несчастный» та у «Щоденнику».

Крізь призму сприйняття Т. Шевченком надбав світової музики можна простежити та збагнути ритмо-мелодіку та музикальність його поетичної спадщини. Водночас його ліричні, народнопісенні й прозові твори є цінним надбутком для дослідників тогочасного музичного життя та мистецтва.

Будучи музично обдарованим, він дбав про мелодійність, пісенність власної віршової мови. М. Рильський, перекладаючи лірику французьких символістів, які на перше місце ставили ритміку, ефонічне забарвлення слова, використовував версифікаційну манеру Т. Шевченка, що сприяло досягненню адекватного звучання українською мовою музичних віршів П. Верлена.

У повістях і «Щоденнику» Т. Шевченко звертається до образотворчого мистецтва, з якого розпочав свій шлях митця, талановито поєднуючи пензель та перо, барви і слово. Для глибшого пізнання історії світового живопису бере в Петербурзі приватні уроки з французької мови, якою були написані багатотомні праці зі стилістики художників різних народів та епох. Це дало йому змогу читати деякі твори в оригіналі.

У Вільні та Петербурзі поет вивчав техніку гравюру, малюнка, естампів західноєвропейських класиків – Корреджо, Н. Пуссена та ін. Близькою Т. Шевченку була творчість С. Рафаеля. У роки навчання в Петербурзькій Академії мистецтв зацікавився творами голландського художника Рембрандта, з оригінальних творів якого після повернення із заслання виконав технікою штрихового офорта кілька малюнків: гравюри «Смерть Марії» («Священик», «Читець», «Лікар»). Саме за виконання офорта з живописного твору Рембрандта «Притча про робітників на винограднику» у 1860 р. Академія мистецтв присвоїла Т. Шевченку звання академіка гравюри.

В автобіографічних повістях «Художник» (1856) та «Музикант» (1855), присвячених трагічній долі інтелігента-кріпака, втілено естетичні погляди митця. Мемуарно-епістолярний жанр твору, поєднаний з документальним нарисом і повістю, побудований на художньому домислі, засвідчив його широку обізнаність зі світовим образотворчим мистецтвом, творчою спадщиною численних його представників. У них згадуються Рубенс, Ван Дейк. Найчастіше Шевченко посилався на представників італійського мистецтва, які зберегли й продовжили традиції античних митців: Вазарі, Корреджо, Дж. Волпато, А. Канова, поета Мікеланджело. У повісті «Художник» автор звертається до національних шкіл мистецтва, що впливали на формування світової культури.

На творчості Т. Шевченка як поета і художника позначився романтизм, естетико-філософські засади якого були творчо використані в його художньому методі, прислужилися у виробленні ним самобутньої стильової манери пензля і пера. Т. Шевченко не тільки захоплюється «новою французькою школою», а й радить своїм друзям, зокрема Б. Залеському, зробити фотокопії з естампів Е. Делакруа, П. Делароша, О. Верне: «...Тримай ці копії у себе, дивись, милуйся ними кожен день та кожну годину; це так може навчити та створити смак, як ніяка багаторозумна та багатослівна естетика та філософія». Е. Делакруа та О. Верне ілюстрували однойменні поеми Дж.Г. Байрона та

В. Гюго «Мазепа», які могли бути відомими Т. Шевченку.

Велике місце в творчості та епістолярній спадщині Т. Шевченка посідає світова література – від античних часів до тогочасності. Біблія, давньогрецька та давньоримська історія, міфологічні мотиви та сюжети – яскраві сторінки в художній спадщині поета. У повісті «Художник» оповідач зізнається: «Нині тільки я достатньо збагнув, як необхідно вивчення антиків і взагалі життя та мистецтва давніх греків».

Т. Шевченко пізнавав античну культуру під час навчання у російського майстра декоративного розпису В. Ширяєва, маючи змогу читати перекладні книги про Давню Грецію, а також в Академії мистецтв у Петербурзі (1838-1845). У багатьох його творах згадуються античні автори: Овідій, Гомер, Вергілій, Геродот, Горацій, Есхіл, Плутарх, Тіт Лівій; політичні діячі – Август, Нерон; філософи – Сократ, Геракліт.

Римського поета Овідія Т. Шевченко характеризує як «наисовершеннейшее создание», його «Метаморфози» – як взірць поетичної майстерності.

Важливе місце посідає у творчій спадщині Т. Шевченка давньогрецький поет Гомер. У повісті «Прогулка...» він, хоч і посилався на творчість «слепця Хиосского», якого порівнює з українськими лірниками, стверджує, що наслідувати потрібно не сліпого Гомера, а рідну народну пісню. У ній Т. Шевченко зауважував, що «безнравственную несамосознательность» виховують передусім у школі: «В школі нас всього, абсолютно всього навчають, окрім розуміння свого милого рідного слова. О школа, школа, як би тебе скоріше перешкодили!»

За сюжетом «Одіссеї» Шевченко виконав малюнок «Телемак на острові Каліпсо». На тлі пишної, екзотичної південної природи зображений Телемак, син Пенелопи й Одіссея, куди він прибув у пошуках батька. Самотній Телемак блаженствує у країні Бетіна, де всі живуть щасливо. Т. Шевченко, який мріяв про гармонійне суспільство, не міг поминути цього сюжету.

Як і Есхіл, Вольтер, Гете, Байрон, Шеллі, звертається він до «вічного образу» Прометея – титана, який викрав на Олімпі вогонь і навчив людей ним користуватися. У 1845 р. в Переяславі Шевченко пише поему «Кавказ», присвячену другу, графу Якову де Бальмену, ілюстратору поем «Гайдамаки» і «Гамалія», офіцеру, який загинув на Кавказі.

В основі поеми – образ Прометея, якого Зевс наказав прикувати до скелі в Кавказьких горах за викрадений вогонь. Орел щодня видирає у нього печінку, але вона виростає знову на ніч. У Шевченка орел

*добре ребра
й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, –
Воно знову оживає
І сміється знову.*

Поет проводить алегоричну паралель з душою українського народу, яку неспроможні поневолити ніяке насильство, пригноблення. Він перетворює цю образну алегорію на прозору алюзію на незнищенність України:

*Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.*

Т. Шевченко порівнює образ страждальця з трагічною долею України, яка виживає й утверджується всупереч ворогам.

*І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту.*
Шевченкові близькою за обставинами життя була

доля Овідія та Данте Аліґ'єрі, який з 1302 р. і до самої смерті був політичним вигнанцем. Український поет згадував Данте у листах, цитував та переказував рядки з «Божественної комедії», перша частина якої викликала у нього асоціації з картинами народного горя в Україні, про що пише в поемі «Іржавець»:

*Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказати
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, то перелякати
Саме б пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувати.*

Особливо цінував Т. Шевченко твори англійського поета і драматурга В. Шекспіра. П. Куліш згадував, що Шевченко возив з собою твори Шекспіра й просив при нагоді надіслати йому нові переклади у виконанні Кетчера. Згодом Шевченко особисто познайомився з російськими перекладачами Шекспіра – Кетчером та В. Лазаревським, захоплено сприймав п'єси Шекспіра, ролі в яких виконували М. Щепкін та темношкірий актор А. Олдрідж. Велике враження справило на нього виконання А. Олдріджем ролі Отелло в однойменній п'єсі Шекспіра: «У нас тепер африканський актор чудеса виробляє на сцені. Живого Шекспіра показує», – писав він до М. Щепкіна. Т. Шевченко подружився з актором, намалював його портрет та два малюнки на тему трагедії Шекспіра «Король Лір» (1843).

Поетична творчість Т. Шевченка була суголосна з тогочасною світовою романтичною поезією, яка спиралась на народнопісенні традиції. Наприклад, спільні мотиви простежуються у «Прометей» Байрона та «Кавказі» Шевченка. З творчістю Байрона він ознайомився через російські переклади В. Жуковського. Т. Шевченка приваблювали в поезії Байрона його волелюбні ідеї, прагнення волі, неприйняття рабства, покори. Як і Байрон, він часто використовував антитезу, протиставляючи пишну красу докільця і поневолену людину (у Байрона – в Греції, у Т. Шевченка – в Україні).

З іноземних мов Т. Шевченко знав лише польську, міг вільно нею спілкуватися, і тут доречно процитувати уривок з польської літератури. Як згадував О. Афанасьєв-Чужбинський, Шевченко щиро захоплювався творчістю А. Міцкевича, надто його перекладом Байронової «Прощальної пісні» з лірико-епічної поеми «Чайльд Гарольд»:

*Самотнім блукаю світом
І веду життя безпритульного,
Для чого мені плакати, за ким, по кому,
Якщо за мною ніхто не плаче?*

Т. Шевченко брався навіть за переклади лірики Міцкевича. «Хоч деякі його переклади були вельми вдалим, писав О. Афанасьєв-Чужбинський, — Шевченко кидав і нищив те своє писання, коли який вірш здавався йому важким або невірним» [3]. А. Міцкевича він згадував у листуванні з Б. Залеським, повісті «Художник», незакінченій драмі «Невеста». І. Франко стверджував, що «зразки і імпульси до своїх політичних поем, написаних у 40-і роки XIX ст. («Сон», «Кавказ», «Суботів», «Великий льох»), міг він знайти у Міцкевича.

З англійської літератури XVIII ст. Шевченка цікавив роман Д. Дефо «Робінзон Крузо», який він тепло згадує у повісті «Художник».

Простежується спорідненість між творчістю Шевченка і шотландського поета Р. Бернса. У передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» (1847) Т. Шевченко згадує Р. Бернса як «поета народного і

великого», маючи на увазі його внесок у збереження і відродження шотландської народної творчості. Для обох поетів характерні використання народнопісенної традиції, ліричні паралелі між явищами природи й людською долею, палкий патріотизм, бунтівна сила, любов до рідного народу.

Позитивну роль у формуванні й становленні Т. Шевченка як поета і художника відіграла німецька література. Найбільше приваблювала його творчість Шиллера та Гете. Шевченко був обізнаний з драмами Шиллера «Розбійники», «Вільгельм Телль», які згадує у повістях «Художник», «Музикант». Споріднені духом є «Ода до радості» Шиллера та «Кавказ» Шевченка, об'єднані протестом проти тиранії і гноблення. Часто Т. Шевченко посилається на представників французької літератури. Найчастіше згадує поета-шансоньє П.-Ж. Беранже, неодноразово просив друзів прислати переклади його пісень. «...Купи мені Шекспіра, переклад Кетчера і пісні Беранже, Курочкіна», – писав він М. Лазаревському. переклади та переспіви російського поета-сатирика В. Курочкіна навіть переписав у свій «Щоденник». Безперечно, Т. Шевченко розумів, що простому народові зовсім не на часі були безтурботні, легковажні пісні Беранже, а тому в його оцінках немає жодного схвального відгуку на їх адресу. Крім того, він був дуже вразливий до етичної сторони художньої літератури.

Особливо захоплювався Т. Шевченко творчістю М. Гоголя, за його словами, обдарованого «найглибшим розумом і найніжнішою любов'ю до людей». Гоголівську естетику Шевченко вважав взірцем справді художнього відтворення дійсності. Протиставляючи поверхове зображення образів у романах Е. Сю, Т. Шевченко наголошує на глибокому проникненні М. Гоголя у внутрішній світ героя, всебічному змалюванні його життєвої діяльності.

Іноді творчість чужоземних авторів Т. Шевченко порівнював із творчим доробком окремих українських письменників. Так, ведучи мову про «Інститутку» Марка Вовчка, як згадував М. Чалий, він порівнював її із Жорж Санд, яка українській письменниці «в кухарки не годиться». До такого порівняння спонукали близький Т. Шевченкові антикріпосницький протест творів Марка Вовчка, передусім повісті «Інститутка», її вміння розкривати глибокий трагізм людини, а також намагання деяких літераторів називати Марка Вовчка «українською Жорж Санд».

Отже, всупереч багатьом перешкодам, кращі твори українських письменників, і передусім Т. Шевченка, прокладали шлях до європейського читача, збагачуючи водночас українську літературу новими темами, образами та художніми засобами, що сприяло, своєю чергою, формуванню і розвитку мистецьких напрямів. Послугуючись світовим досвідом, українська література залишається глибоко національною, вбираючи найкращі літературні надбання європейських сучасників, збагачуючи і їх своїми унікальними здобутками, серед яких чільне місце займає творчість геніального Т. Шевченка.

Література

1. Драгоманов М.П. Гете і Шекспір в перекладі на український язык // Драгоманов М.П. – Літературно-публіцистичні праці. – Т. 2. – С. 145.
2. Збірник праць ювілейної десятої наукової Шевченківської конференції. – К., 1962. – С. 10–21.
3. Франко І. Адам Міцкевич в українській літературі // Франко І.Я. Зібрання творів У 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 386.

Статья посвящена исследованию актуальной многоаспектной проблемы взаимосвязей Т. Шевченко и европейской культуры, в частности, аспекта европейского искусства в жизни и творчестве поэта.

Ключевые слова: европейское искусство, поэтический талант, дар художника, эстетическая культура, Т. Шевченко.

The article is devoted research of multidimensional issue of the day of intercommunications of Shevchenko and European culture, in particular aspect of the European art in life and creation of poet's.

Key words: European art, poet's talent, gift of art, esthetic culture, Shevchenko.